

Nedeljka Pirjevec

Družinska kronika

(Poglavje iz romana)

Rana

"Letzter Wille: Meine Sachen an die obige Adresse Absenden ..."
Poznejši pripis: "Prosim bližnjega, ki bi po moji morebitni smrti dobil v roke, da odpošlje na naslov Fani Florjančič, Jageršče 29, Cerkno na Goriškem."

"*Tridesetega junija* Končana je pot – sedaj nisem več prost. Tu ravno ista dolgočasnost kakor preje ... *7. julija* ... Oni, ki mu je odtrgalo obe nogi do ledja, je izdihnil ... *8. julija* ... In zakaj se tak osel, ki ni nikdar poskušal, kako se na fronti dela službo, vmešava v te stvari. Jaz po tem ne morem biti odgovoren za nič. Gre za mojo glavo in življenje 40 mož ... *19. julija*. Danes 10 Komp. Kadar pridem sem na ta Pautzr, se me poloti domotožje ... *23. julija*. Nenadoma kakor strela z jasnega je došla vest, da gremo. Rusi se prostovoljno umikajo. Mi gremo za njimi ... Nimam straha v srcu – morebiti mi bo sreča mila ... Ta prokleta pot, ob 10^h odšli v Pautzr v temi in po blatu do zjutraj ... *25. julija* Mi kar naprej marširamo. Brez počitka ponoči in podnevi. Kakor Matjaževa vojska je naš polk. Kadar se malo usedemo – že vse zaspi. Brez menaže in kruha – ne bo šlo dolgo. *27. julija*. Ob 6^h zjutraj naprej proti Delatzu. Ne vem, ali so vaje ali gre zares. Gledajo namreč največ na to, kako je nahrbtnik nabasan in ali je mantel pravilno zvit. Pot naprej precej nevarna, ker so povsod nastavljene mine. *28. julija*. Včeraj smo imeli zopet imeniten marš. Prišli smo vendar enkrat iz Karpatov

... Spal sem pod streho ... Noge so pa že trde ko kamen. 30. julija. Prišli v lepše kraje ... Ti sakramenski kurci z zlatimi zvezdami in ovratniki. Jahajo in imajo dovolj jesti, da lahko vpijejo na nas ... Vročina taka, da ni mogoče dihati. Da bi vsi ljudje to poskusili, bi se uprli in vrgli orožje proč, ga razdrobili in šli z lopatami na njivo. Ker pa so vmes še taki kozli, ki si puste defilirati in zahtevajo, naj mož po osemurnem trudapolnem maršu v vročem soncu še čvrsto stoji – samo radi njih častihlepnosti – je še vedno mogoče, da se lomijo ljudje križem sveta. Prenočili v Kutz. Bilo je nekoč lepo mesto, sedaj razvaline (nemški napisi). Dobili smo tudi jesti ... mleko in čaj – fina roba ... Jutri je moj rojstni dan. Danes torej končam svoje dvaindvajseto leto. Adijo, lepa mladost, z vsem tako zabeljena. 1. avgusta. Ponoči je bil v bližini hud boj. Mi smo spali celo noč. Zjutraj si nas je ogledal nadvojvoda Jožef. Rekel ni nič, morebiti je tudi njemu že vsega odveč ... Heute werden die armen hungrigen Leute mit dem Stock geschlagen. Es kommt mir vor, als waren es dass der Kugelregen kommt. Vielleicht wird auch jemand von denen den Lohn bekommen ... Z obvezanimi nogami – bosonogi hodijo stari in mladi. Lahko imaš otekle in krvave noge, pa te ne puste zadaj ... 2. avgusta. Vedno bliže ropočejo havbice in mi hodimo vedno bolj počasi. Tudi puške se oglašajo. Strašen kraval. Naš Feldwebel ima lepo belo perilo, jaz sem umazan, kakor bi bil spal v gnoju. On si pusti vse popraviti od infanteristov, jaz nimam pucarja in sem tak, kakor da bi me Bog zapustil ... Popoldan zopet pisal domov. Naši so začeli strašen uničevalen art. ogenj na Ruse. Velika svinjarija pravzaprav (16 baterij). Prenočili v Slobodžna ... 3. avgusta. Ob 3^h alarm in takoj odhod ... Tu so lepi grički s plodovitimi polji – zelo romantična pokrajina. Lahko moder dim leži na dolinah. Pogorelo je do kraja vse. Dobi se tudi jestvine ... Danes pridemo do prvih bojov. Toda če bom tako šibek kot sem sedaj, ne bom več vstal ... 4. avgusta. Skoraj bi bil pozabil, da je danes moj imendan ... Spomini, spomini, mir in dom, a ne ta pekel. Štruklji, mleko in polenta – mir ... 6. avgusta. Ravno opolnoči odšli. Danes popoldne počivamo. Rusi v bližini ... Dobili vesoljno odvezo. Kar se mene tiče – kes popoln za vse, tudi za tisto, česar ne vem. Toda korajže nimam, odkar sem dobil cenzurirana pisma od doma ... Imamo že prve izgube ... 7. avgusta. Ponoči zasedli bojno črto pred vasjo. Hitro smo se zakopali ... Ostal sem celo noč pokonci ... Imam fino stališče. Nisem več zugskdt. In kaj nas še čaka? Zvečer

evakuiranje (bedarija špijonaža). Nato artilerijski ogenj na našo linijo. 8. avgusta. Doslej nič posebnega. Tudi nadalje nič novega. Precej mirno. Feldpost 638. 9. avgusta. Danes napravimo napad. Prvi boj pravzaprav. Bom li ostal. Molite danes zame doma ... (Danes sem nekaj doživel, česar ne morem popisati. Da bi le nič več takega.)"

Poznejši pripis: " ... ko sem ležal zlomljen v koruzi ob plotu. Od tega dne se mi je mnogokrat zmešalo v glavi. Moj dnevnik seveda preneha za ta čas. Ležim že štirinajst dni, vedno na eni plati. Strašne muke. In ..."

"Seveda sem takrat mislil, da se mi, razen smrti, ne more primeriti nič hujšega več," reče Dominik. "Zdaj pa vidite, da bi bilo bolje, ko bi nas kar takoj, še v Savoni, pobili," se skloni gospod Strnad nad šivanje, "ali pa že prej, mene v Gonarsu, vas pa v Zdravščini." Ker so mu že prav na začetku med tepežem s "šlauhom" razbili naočnike, se sklanja njegov ubogi, osem let starejši tovariš, univerzitetni bibliotekar in doktor slavistike iz Ljubljane, nad svoje krpanje progastega jetniškega površnika v razdalji slabih deset centimetrov. Še sreča, da so bila očala taka za daljnovidne in da lahko krhki, še bolj kot Dominik koščeni in še bolj kot on bolehní primorski razumník, ki je bil po prvi vojni pred fašizmom prebegnil na jugoslovansko stran, dela v pisarni taborišča, popisuje zapornike, ki prihajajo z novimi in novimi transporti, zaznamuje njihovo razporeditev na delovišča v kamnolomu, zapisuje oddajo oblek in osebnih predmetov, ki jih nihče od njih nikoli več ne bo videl; mučno delo, ki pa ga bo morda rešilo pred trpinčenjem v ledenici kamnoloma. Tudi njemu, Dominiku, je Strnad s spretnostjo oefovskega aktivista, ki se je že pri skrivanju ilegalne literature v univerzitetni knjižnici glavnega mesta bivše države naučil, kako se je treba vesti pred sovražnikom, preskrbel delo v kuhinji. Zdaj lupi krompir, kotle in kotle krompirja, ves dan, in mu ni treba klati kamenja, ki bi ga potem njegovi sotrpini nosili v velikih kladah po nalašč za to zgrajenem mučilnem stopnišču v hrib, na kup, brez razloga in brez vsakega smisla. *Arbeit macht frei*, vabi napis na vratih pekla in morda je prav v tem ves smisel: da se osvobodiš za smrt, da si je zaželiš, da prosiš zanjo.

"Ali greva, gospod Strnad?" je, ne povsem prepričljivo, vprašal Dominik na stranskem tiru železniške postaje v Padovi, kjer so uradniki esesa vikali s perona vprašanja, kdo obvlada več jezikov in kdo bi bil pripravljen ostati tukaj za tolmača. Z majhno iskrico upanja, da se bo odločil za, je pogledal

sopotnika, s katerim sta od zadnjega, še italijanskega taborišča v Ligurskem zalivu potovala skupaj, spočetka zvezana v par z lisicami in vklenjena v vrsto njima enakih z dolgo verigo po sredini žalostne procesije. "Kolaboranta pa ne bova!" je tiho, a z zvrhano dozo prezira v glasu odsekal Strnad. Dominik ni pričakoval, da se bo njegov sojetnik odzval na vabilo, ki bi ju morda rešilo pred počasnim umiranjem v lagerju, vedel je, da je preskušeni mož, ki so mu jetniki rekali "oče", pripravljen prej prerezati si grlo kot delati za okupatorje, a na dnu zavesti mu je vendarle tlela iskrica prepričanja, da bi morda lahko brez posebnega izdajstva sprejela tlako, kakršno je bil sam skusil v teh dvajsetih letih fašizma, ne da bi škodila domovini. Šele s Strnadovim opozorilom v klicaju se mu je posvetilo, kakšno konotacijo nosi v sebi beseda "tolmač". Prav gotovo ne bi prevajala vljudnostnih pisem in trgovskih dobavnic za hrano, vozila ali orožje. Prestavljala bi izjave arestantov pri zaslišanjih, med tepežem in mučenji, izsiljena priznanja umirajočih – Slovanov in Latincev odporniškega gibanja.

Prav vesel je bil Strnadovega odgovora, saj tudi sam ne bi mogel kar tako zapustiti svojih ljudi, s katerimi je preživel zadnjih štirinajst mesecev ušivega in smrdljivega taborišča, ob grenki črni kavi za zajtrk in ob prekuhani vodi s tremi ali štirimi makaroni za kosilo in večerjo. Bilo bi kot izdaja prijateljev – trgovca Maksa in Peternelovega fotografskega pomočnika Vinka, ki mu je bil zadnje poletje dal v uk tudi svojo hčer Minko, pa drugih znanih kmetov in trgovcev s Cerkljanskega, učiteljev in rudarjev z Idrijskega, vinogradnikov in branjevcev z Vipavskega, ki so bili doslej skupaj z njim natrpani v bednih barakah s po šestdesetimi ali osemdesetimi posteljami. Morda bi jima, ko bi se bila prijavila, prišel kdaj pa kdaj "pod nož" tudi kakšen domačin, ujeti partizan, mučeni tržaški revolucionar, slovenski mornar iz Tržiča. Ne sme misliti dalje. Kdo ve, kje je zdaj Metod Peternelj, njegov najbližji prijatelj, ki so ga kakih štirinajst dni pred prihodom Nemcev strogo zastraženega prepeljali v savonsko bolnišnico. In kdo ve, kje se potikajo njegova brata in njegove hčere, saj je iz ženinih in otroških pisem oziroma iz njihovih necenzuriranih vrstic o zvončkih in trobenticah pa o večjih drevesih, bukvah in hrastih, za katere sta se bila z Milko dogovorila že ob njenih obiskih v Zdravščini pri Gradiški, mogel razbrati, da so Rupenski in Dominikova dekleta "premični" – med cvetjem in drevjem naših gora, hodeč po sledih srnjakov in jelenov.

"Dajte meni," reče, "šivati znam bolje od vas in tudi bolje vidim – za zdaj," si sname naočnike in se strokovno loti krpanja, ki se ga je bil naučil v letih vojaščine in številnih povojnih hospitalizacijah v sanatorijih propadlega latinskega kraljestva. Strnad se poskuša nasmehniti ob tem bahanju kamerada, ki je prav takšna uboga para kot vsi v baraki, a se samo bolestno nakremži in se, oslabeled od zadnjih pretepanj na apelih, zruši na ležišče. Kdo ve, zakaj je doktor Strnad večkrat in bolj tepen kot drugi, se vpraša Dominik. Že njegova uporniška drža in posmehljivi pogled, ki ju je ohranil po vsem mučenju in poniževanju, ki jih doletevata, sta pogosto razlog za posebno trpinčenje "očeta" in "svetnika" pretežno slovenske mauthausenske barake. Zraven pa se pritaknejo še posebne zamere kapojev zaradi pogostih pritožb, ki jih pisar naslavlja na nadrejene: da bi prizanesli bolnim in pohabljenim, da bi dobili za gram več lepljivega in od konjskih iztrebkov umazanega komisa, ki ga dovažajo v tovornjakih za gnoj, ali da bi jim zamenjali kakšno povsem preluknjano odejo, ki si jo že tako ali tako, tenko in ozko, delita po dva zapornika na skupnem dvojnem pogradu. In tista s peskom nabasana gumijasta cev težko useka po hrbtu, po glavi, po ramenih, kamor pač pade. Dominik jo dobro pozna, saj jo pogosto skusi, kadar se sesede na apelu, kjer včasih stojijo ure in ure, dokler traja preštevaje, ki ga kapoji, posebno ob kakšnem umanjkanju izklicane številke, vlečejo tja v noč, nalašč, da bi ustrahovali pobega željne jetnike. Tudi sam ni posebno pri močeh. Shujšan do nerazpoznavnosti, da mu koža, na tenko napeta čez čeljusti, skoraj kot rentgen preseva vzbokline zob in da so kolena za pest debelejša od stegen, da je njegova, že prej stanjšana in slabo prekrvavljena leva noga iz dneva v dan bolj vijoličasta in mravljinčasta. Samo rana, gnojna rana nad peto, ki mu je niso mogli poceliti vsi zdravniki v sanatorijih, se mu je kar sama od sebe zaprla in je zdaj čeznjo poveznjena tanka svilena povrhnjica, ki se v rednih presledkih lušči z roba gležnja. Toda Strnad je videti še bednejši kot on, upadel in nenehno na robu nezavesti. Dominik ima vsaj čvrsto srce, srce pastirja, v višavju rojenega in v gorskih vetrovih impregniranega Ahasverja, ki ga tudi polomljena stegenica ni ustavila, da ne bi leto za letom meril strmih poti k svojemu domu. Pomisli, da je pravzaprav na boljšem tudi pred tistimi, ki so v zapor prinesli prevelike trebuhe, da jim zdaj v pergamentno presušenih gubah visijo do sredine stegen kot predpasniki, in da morda

tudi nekaj laže prenaša lakoto, ker je po prestani dezenteriji in tifusu v ujetništvu v Iasiju, ko je "skozi teden dni neprenehoma rabil tisto porcelanasto posodo", vse svoje odraslo življenje vstajal od mize napol lačen. Tolažba ni posebno uspešna, saj si med lupljenjem krompirja, ko jih dobi po glavi, če le poskuša nesti v usta kuhan olupek, želi zadaviti *Kommandoführerja* in mu potem še z rokami iztrgati drobovje. V Cairu Montenotte (kakšno imenitno ime za tako neznamen kraj!) je bil še raj, se spomni, Milka mu je poleg pisem pošiljala tudi pakete, skromne, s kruhom in suhim sadjem; slanine pa tako tudi družina najbrž ni več videla, odkar živijo na nikogaršnji zemlji, zunaj vsake države in civilizacije. Čez hribe so odnašali pakete do železniške postaje pri Sveti Luciji, tam pa so jim jih prijatelji in znanci odpremljali naprej po pošti. Živijo kot volčje, morda jim je še težje kot njemu tu notri. Zdaj je le še v belo-modre progaste cunje zavita senca, jetnik številka dva tisoč petindvajset, ki čaka ... Teže domačim ne more biti, saj imajo vsaj upanje. Sprašuje se, koliko bosta s pogradskim kameradom še zdržala. Strnad se mu vidi iz dneva v dan podobnejši prikazni, znotraj ga izpira uremija in Dominik se boji, da ga bo moral preživeti in ga prepustiti, morda še napol živega, kleščam hlapcev *Himmelkommanda*.

"Ali kdaj pomislite, kje bi utegnil biti zdaj vaš sin?" nadaljuje misel iz spominjanja na srnjake in jelene. "V gošči," odvrne Strnad. "Moj sin je norec," zašepeta, "in vendar sem ga s ponosom pričakal na ljubljanskem kolodvoru, ko je odhajal čez mejo po Italijanih okupiranega mesta med svoje. In mu na skrivaj stisnil v dlan palačinki, ki mi jih je bila dala žena. Takrat smo živeli na levem bregu Save, na nemški strani." "In delala sta se, kot da se ne poznata," reče Dominik, v sebi pa pomisli, da je imel stari Strnad solze v očeh, kakor da bi mu umiral otrok. "Samo mimogrede sva se pozdravila. Sicer pa je bil takrat že dobro leto zdoma, v ilegali, s črno pobarvanimi lasmi in brki, seleč se od stanovanja do stanovanja in noseč bombe pod trenčkotom."

V prostoru se naglo mrači, skozi majhna okna, tako umazana, da se komaj vidi skoznje, prodira z mrakom tudi mraz, nekaj kacetrovcev, tistih, ki niso bili sposobni oditi na delovišče zunaj, kjer morajo teden za tednom, ne glede na meglen in deževen dan, ki spreminja sneg v plundro, opravljati suženjska dela, se stiska pod tenkimi odejami; nekaj pogradov naprej, v pritličju trinadstropne stalaže, se v vročici obrača Miklavž, učitelj iz

Kobarida, in mučno ječi. Najbrž ne bo dočakal Miklavža, oči ima že steklene, in ga bodo še pred njegovim godom, čez kakšen dan odnesli na skladovnico trupel, ki jo znova in znova gradijo med barakami. Ničesar ne more storiti zanj, ne more mu niti skrajšati muk, saj ga vendar ne more zabosti s šivanko. Samo čaka lahko, kdaj se bo pri vratih na dnu barake prikazal veliki alemanski *Tod*. Ne bo prvič, da ga bo videl. Ko je ležal v lasiju ...

"Rana je bila velika, da bi bil lahko vtaknil prst vanjo ... Vsak dopoldan me je prevezala sestra (Francozinja) na postelji. Treba je bilo za to najmanj štirih mož ... In nato so mi zopet privezali nogo na posteljo ... Ta škorenj iz gipsa se je namreč vsled teže, ki je bila obešena nanj, vedno bolj ujedal v peto in členek ... Jaz sem trpel in kričal, da so se drugi bolniki zgražali ... Prišla je doktorica, mi s škarjami malo odrezala gipsasti ovoj, a kaj je pomagalo, ovoj se je potegnil in zopet naprej grizel v meso in kost. Tedaj so mi vendar vzeli ta gips proč. In glej. Noga je bila okoli členka in nad peto docela razjedena in črna od strjene krvi. 'Zakaj pa niste povedali, da vas boli?' so me vprašali začudeni. Bog pomagaj, ali res nisem še dovolj stokal in prosil, naj mi kako drugače napravijo ..."

"... Ko so me nekega dopoldneva prevezovali. Ta posel je opravljala dona Dimitrescu, dama z zdravniškimi študijami, in pomagala ji je gospodična Popov – prava krasotica. Ker že dva dni nisem bil privezan, se je v rani nabralo obilo gnoja, in ko je doktorica odvila prevezo, se je le curkoma vlila iz rane skoraj zelena voda. In ko je vse to odteklo, se pokaže naenkrat spodnji del zlomljene kosti. Doktorica se je tako prestrašila, da je z vzklikom 'pauvre enfant' prepustila to delo svoji pomočnici ..."

Vendar ga takrat še ni ugledal, nemškega jezdeca apokalipse, opazil ga je šele nekega jutra, po tistem, ko so zaradi čiščenja in dezinfekcije evakuirali oficirski bolniški oddelek in je prišel v "mešano" barako, dobil ležišče ob steni pred nekdanjimi, zdaj zaprtimi in zabitimi stranskimi vrati, na katerih se je ponoči nabiral srež, podnevi, ko je posijalo sonce, pa mu je ledena voda curljala na glavo in za vrat.

"... Baraka je bila hitro polna, po štirje na eni postelji, kavaleci, ali tudi po pet. Le jaz ... sem imel le dva stanovalca ... Prihajali so ujetniki ... nekateri docela zmrzli, prsti so jim pri prevezovanju kar sami padali proč ..."

Ko je bila baraka tako do vrha napolnjena in ko so umirali kot muhe enodnevnice, ko se je "mož zvečer ulegel še precej trden na slamnico in zjutraj je bil mrtev", ko je med ujetniki razsajala dezenterija in se mešala s tifusom, da nihče ni več vedel, kaj krvava griža pomeni, jih je pa Stari, morda mož slovenske Matilde, zares obiskal. Dominik se je zbudil v sivomodrikasto svetlobo januarskega jutra, ki je pršela v barako skozi reže na zabitih vratih za njegovo glavo in risala pramene na njegovem, čez žičnato košaro nategnjenem belkastem kocu: dvigala se je sredi sobe njegova bista, kakor da od pasu navzdol ni ničesar, koščeni obraz je bil do polovice zakrit z velikansko čelado z nastavki rogov – saških, gotskih, alemanskih – ki so se svetili v akvamarinu. Vendar ga ni prepoznal zaradi čelade in tudi ne po praznem mednožju, pričaral mu ga je Smrad, daveči sopuh s postelj in s tal, kamor se je stekalo govno " ... in tudi tiste posode so bile vse polne." Novi tovariš poleg njega, tako ranjen, da še sedeti ni mogel, se je tresel od mraza in v snu škripal z zobmi, "kakor bi lajal mlad zajec", v gostem zraku je bilo slišati glasove, ki so šklepetali podobno, le v različnih tonskih višinah: prirejali so slavnostni koncert za Prišleca, ki je bil hkrati *der Fremde* in *der Bekannte* in je obvladoval ves zatohli prostor. Tistega Bosanca, ki je, ležeč z glavo med nogami dveh "podnajemnikov" prav nasproti njemu, zadnja dva dni pošastno "rohljal" in trzal z rokami, nabiraje rožice, je bilo ponoči pobralo. Potem so "prišli Romuni, ga potegnili na tla, ga docela slekli in hajd z njim pod zemljo". Ampak Miklavža čaka bolj svečana pot: vožnja na tekočem traku skozi "nebeški odred", kjer ga bodo plameni prečistili in scvrknili v kepo, da ne bo ostalo od njega nič, kar bi lahko njegovi kdaj izkopali in odpeljali domov na pokopališče njegovih dedov.

" ... Slišale so se med ujetniki različne govorice o bližajočem se miru. Malokdo je verjel, najmanj pa jaz ... In res. Prišle so komisije, najprvo romunska, ki je imela nalogo določiti, kdo je sposoben za pot in kdo je dovolj polomljen, da ga lahko brez skrbi spuste domov. Meni so rekli, da sem še preslab ... Za nekaj dni je prispela nevtralna komisija. Bila sta danska zdravnik ... In teden dni potem ... Slovo je bilo lahko in prisrčno. Gospodična Popov ... mi je dala s seboj pisma za njenega ujetega brata. Srčno rad sem ji ustregel, saj njej sem bil dolžan mnogo hvale, ker je ona delala z nami jako lepo. Sploh so bile dame (namreč inteligentne) vse kaj drugega. Imajo pa pravzaprav tudi vse ženske v roki in niso take packe

kot pri nas. One znajo držati red med temi cigani in poleg ostrih besed uporabljajo tudi klofute."

Ko pritrdi še gornji krak rdečega trikotnika na prednji strani površnika in napol odtrgano črko I, ki pomeni, da so jetniki Italijani, spravi šivanko in preostalo nit sukanca v majhen tulec in ga pomoli Strnadu. "Kam ga boste skrili?" vpraša, a vprašani je zaspal, široko odprta, nekoliko škrbasta usta pričajo, da ga več ne sliši. Dominik ga pokrije s površnikom, spravi tulec v režo pôda pod posteljo in se napoti skozi barako v "svojo" kuhinjo. Čeprav se mu je gangrenska rana začasno zacelila, pa hodi zdaj teže kot doma, saj je podpetnik na levem, damskem čevlju (pravzaprav je še srečen, da so mu obuvalo pustili) docela obrabljen, zato tudi nekaj nižji in je tako njegovo kruncanje še bolj kruljavo. Črno palico s kljuko v obliki znaka za neskončnost je moral že po dvanajstih urah preštevanja takoj po prihodu skupaj z obleko, spodnjicami, pelerino in klobukom vreči na kup za sprejemnim pultom. Tako je prisiljen, da z levico, na zapestju katere nosi z žico zvezano pločevinasto številko, ki mu nadomešča ime, podpira kolk in nekako postrani štokrlja med pogradi. Saj je tudi posebna sreča, da so jih popoldne pustili pol ure počivati v baraki. Gotovo bo temu privilegiju sledilo surovo zbujanje z "aufstehen!" in bodo vsi planili pokonci, razen Miklavža, ki so mu – morda že jutri – namenjena nebesa.

"Kdaj pa boste šli vi?" je vprašal Strnada, ko se je odpravljal iz guzenskega pekla. Vedel je, da mu je prav doktor slavistike v novi suženjski vlogi preskrbel popotnico in ga vtaknil med tiste srečnike, ki so jih določili za delo v drugem, manj strašnem taborišču – delavce, ki za delo niso bili sposobni, pohabljenec in starce. Tu, v Zipfu pri Linzu, je življenje za spoznanje bolj podobno življenju. Zakaj so jih pravzaprav odpustili in zakaj kdaj pa kdaj spuščajo ljudi celo domov, na primer mladega Makatonovega Vinkota, Peterneljevega pomočnika iz Cerknega, ostaja skrivnost; dejanje sodi med tiste zagonetne odločitve srednje visokega vodstva pokončevalcev, ki jih je težko razumeti z logiko navadnega, za življenje v družbenem redu prejšnjega sveta vzgojenega in z izkušnjo nekakšnih pravil igre izvežbanega podložnika dveh monarhij, meščana, *citoyena*. Nekakšnih. Korozija se je začela že prej, že zdavnaj, kmalu po Rapalu, pravzaprav v tistem trenutku, ko je bilo nekaterim nasilnim, zunaj stoletnega reda delujočim "redarjem", dovoljeno na svojo pest popravljati ljudi, deleč jih na prave in neprave.

Zanj se je začelo z udarcem s kolom po betici, ko sta mu šla dragoceni klobuk in uho. Rana je bila hujša kot tista v stegenici, ki mu jo je preluknjal šrapnel z druge strani fronte. Šrapnel je pripovedoval o neki svoji pravici, tisti starodavni, dogovorjeni: ti meni – jaz tebi. Čeprav ga je prizadelo, da mu ga pošiljajo Rusi, njegovi občudovani "bratanci" (Tolstoj, Dostojevski, Gončarov, drugih "osebno" ne pozna), je vedel, da ne more biti drugače, če sta se spopadli dve vojski. Od razčesnjene ušesa in pomečkanega klobuka naprej pa ni bilo več nobene gotovosti. Človeka, ki ga je bil udaril, še poznal ni in ga še nikoli prej ni videl: mož ni bil ne njegov sosed, ki bi mu morebiti lahko očital, da hodi po njegovi travi, ne njegov gospodar, ki bi ga zalotil pri kraji klobas. Bil je kratko malo Redar in pri razločevanju nepravih ljudi od pravih je bilo zanj odločilno, na katerem koncu mesta se je ob mimohodu "mrtvaške procesije" kdo znašel – v italijanski ali slovenski četrti – in kakšen obraz je naredil ob srečanju z liktorji. Poslej se je moral sprijazniti s tem, da lahko prileti zavratni sunek tudi takrat, ko se ne pregrešiš zoper "vero in postave", in sčasoma se je naučil umetnosti, "kako se takim srečanjem izogniti". Nikoli pa ne bo znal prebrati, kaj se godi v opičjih glavah nosilcev butaric šibja in sekiric, kadar skušajo do pičice natanko izpolnjevati ukaze svojih pretorjev in konzulov. Če se jim zapove, da je treba najprej spraviti skozi dimnik druga, nevarnejša ljudstva, tem plemenom pač ustrezajo in jim naredijo prostor v peči. Morda. Je pa tudi mogoče, da si lakaji nabirajo točke za primer, če bi "odprava" spodletela in bi se pri končnem obračunu lahko sklicevali na svoje človekoljubje: saj vendar nismo pokončali vseh!

Zave se, da tukaj lahko spet misli. Tam mu je bilo že vse v glavi odpovedalo. Zaradi brezmejnih poniževanj, ko jim niti žlic niso dali in so morali kot živali srebati neužitno repno brozgo skupaj z drobtinicami iz dnevne doze tristotih gramov kruha in ko so si največji srečneži med njimi tešili glad z glodanjem že do kraja obglodanih in čisto presušenih kosti, ki so jih skrivoma pobrali na smetišču, "je tovarštvo umrlo, da brat ni več poznal brata". Res nenavadno je bilo, da je v tem modernem Hadu obstajala nekakšna organizacija redkih posameznikov, ki so bili zmožni ohraniti osnovni civilizacijski čut in so za ceno svojega lastnega življenja poskrbeli za svoje bližnje. Med njimi je bil doktor Avgust Strnad, svetnik, ki potem ni prišel za njimi, čeprav je bil Dominiku ob odhodu zagotovil,

da bo odpotoval z naslednjim transportom. Transport, ki je do kraja napolnil barake v Zipfu, je čez štirinajst dni res prišel, vendar se je bil "oče" zgrudil že nekaj dni po odhodu prvega. Da ga je verjetno izdalo srce, so povedali prišleki, tako, kakor je bilo zapisano v uradnem poročilu. Ali pa, pomisli, ali pa kratko malo ni mogel in hotel več živeti in je bila smrt od srca tisto, za kar imajo Italijani natančen izraz "*morto di crepacuore*", to ne pomeni telesne srčne smrti, ampak smrt od srčne bolečine. (Kakor tista nesrečna kneginja od gospe de la Fayette.) Zdaj ima nekaj upanja, da bo morda le še kdaj videl svoje Krnice pod Jelenkom, svoje Jagršče, kjer so ga krstili in kjer počivajo njegovi starši, in svoje Vrhovo, ki vladajo severozahodnemu robu veličastnega Trnovskega gozda.

"Po aretaciji sem preživel 'počitnice' v zaporu v Zdravščini pri Gradiški. Spomladi leta 1943 je prišel pome v zapor odvetnik Paglilla iz Gorice, v spremstvu dveh kvesturinov. Tega smo se zaporniki vedno bali, zasliševanja so često pomenila tudi mučenja. Ko sem spoznal, za kaj gre, sem bil zelo vesel, vesel, da bom po tako dolgem življenju v poltemi, med ušmi, zopet zadihal svež zrak in da bom videl prebujajočo se naravo." Potem sta z odvetnikom odpotovala v Cerkno in tam mu je Dominik izročil poslovne knjige Šebreljske Posojilnice. Seveda je šlo za proces proti Trizzinu. In ko so se vračali – k družini so ga spustili le za petnajst minut – je Paglilli predlagal, da bi pogledali še v Vrhovo, kjer bi si odvetnik lahko ogledal nekatere premičnine, ki so bile last posojilnice. "To je bil seveda le izgovor, želel sem si le to, da bi videl Vrhovo ... Toda mojim spremljevalcem hribi niso bili privlačni, vse preveč so tam strašili partizani ..." Potem mu je v Gorici Paglilla povedal, da mu je sodišče poverilo nalogo, naj uvede falimentarni postopek proti Posojilnici, ker da jo toži neko prevozno podjetje ... Izmišljeni računi za Trizzinov službeni avto! Ki so bili, kakor je bil že ugotovil iz pregledovanja knjig, vsi po vrsti sproti poravnani. Tako je izvedel, da je bilo "vse to nalašč uprizorjeno ..., ker je oblast nameravala uničiti zavod do kraja s tem, da bi s tožbo dosegla izterjanje jamstva članov". Takrat, ko je počitnikoval v Zdravščini, je bivši predsednik Jevnikar razširjal naokoli govorice, da so naredili veliko napako, ko so zadrugo likvidirali in da "leži vsa krivda le na Odboru, predvsem na Florjančiču". Glasovi so pricurljali tudi v zapore in Dominik se spominja, kako si je čestital, da Jevnikar ni nikoli izvedel, kam je bil "izginil skoro nov pisalni stroj

z dolgim vozom ..." – ker je bil namreč poniknil v grmovje, komisarju Trizzinu pa je Florjančič "predložil račun o prodaji stroja nekemu privatniku". Vseeno je žaloval za možem, ki mu je bil dolga leta nadomeščal izgubljenega očeta. In še zdaj žaluje in ne obsoja. Pomisli samo: "Le kako je moglo tako priti ..., da brat ne pozna brata."

Na kolodvoru pri Sveti Luciji ali pri Mostu, kakor so kraju rekli včasih, izstopi. Kovček pusti med vrati vagona in ga potegne k sebi, ko je že na peronu. Zaradi teže se ji spotoma zadene ob robova lojtrastih stopnic, ju obakrat škripaje podrgne in potem s topim treskom udari ob tla pri njenih nogah. Njegovo težo je preskusila že pri teti in ga vpričo nje nekoliko privzdignila, naglo spustila nazaj na tla in rekla, da bo šlo. In ker se ji je zazdelo, da je teta posumila v njeno odkritosrčnost, je še enkrat dvignila, malo podržala in izjavila, da je čisto v redu. Bala se je, da bo teta Karlina, "najbogatejša" mamina sestra, žena kovača, ki ima sredi mesta veliko hišo z visokim dvoriščnim zidom in širokimi obokanimi vhodnimi vrati v borjač, v čumnati poleg kovačnice pa redi še kozo, vzela iz njega kaj težkega, na primer kakšno vrečko riža ali koruzne moke, če bi se izkazalo, da ga Dominka ne more nesti. Sama, kot je – stric in bratranec Zlatan, ki sta se pred vojno vsak dan vozila s kolesom na delo v tovarno salonita v Anhovem, sta kdove kje z razpršeno italijansko vojsko, mladoletni Milan pa s svojo bolno, morda že jetično nogo, kot terenec oefa trmasto poskakuje po hribih – je prevzela nase vso skrb za Miljino družino; drugi teti z družinama tega ne zmoreta. Potem bi morda vtaknila vanj kaj lažjega, rezine prepečenca ali pest posušenih fig, to pa bi bila velika škoda, saj bi bila hrana, ki bi jo prinesla domov, veliko manj vredna in bi trajala vsaj desetkrat manj, kot bi zdržala riž ali moka. Sicer pa bi kakšen kilogram česar koli komaj kaj pomenil pri tej neznanski teži. Nesti je bilo treba natanko toliko, kolikor je šlo v kovček. In teta je izbrala srednje velikega, rjavega, kolikor mogoče lahkega, iz kartona, z zaščitenimi robovi – piramidicami iz nekaj debelejših, prav tako lepenkastih trikotnikov, nataknenih na vogale. Ker je bil že star in precej odrgnjen (teta je vedela, da ga vsaj do konca vojne ne bo več videla), ga je prevezala še z jermenom. Da se ne bi pri prenašanju ali nemara celo vlačanju do kraja raztrgal in odprl. Če bi ga razparalo na kakšni strmini, bi bila to za družino doma prava tragedija, saj naslednje

mesece zraven neslanega krompirja in zelja ne bi imeli kaj jesti; za Dominko osebno pa bi bil to strašen neuspeh življenja – tega kratkega, s pubertetniškimi strahovi že tako do neznosnosti obremenjenega – predvsem pa polom pri opravljanju "bojne" naloge. In to tik pred koncem poti, ko je bila v dvodnevem maršu pred štirinajstimi dnevi, med skakanjem v grmovje ob vsakem, še tako oddaljenem strelu, že prehodila vso dolgo pot čez Banjško planoto, do Morskega in Kanala, potem pa po železnici udobno pripotovala v to znamenito križišče in stečišče gorskih dolin. Ne pogleda, ali se je kovček morda kaj poškodoval pri poskakovanju čez stopnice, hitro ga dvigne (videti je, da se iz njega nič ne stresa) in napol odvleče do postajnega poslopja, pri tem tvega samo odrgnino na dveh piramidicah enega spodnjih vogalov. Ko je zunaj sovražnega uradnega prostora, po katerega tlaku je bilo še mogoče podrsavati s kovčkom po grahasto pisanem estrihu, ga pogumno dvigne čez stopnice in naredi nekaj korakov v makadam ceste nad Idrijco. Tu ga položi na tla, s priprtimi očmi pozorno preišče nalahno navzdol speljano pot, ki jo bo pripeljala do večje ceste na levem bregu reke in potem čez most in na glavno cestno žilo na njenem desnem bregu. Pot je videti čista, nikjer nobene uniforme, ki bi prihajala navzgor, vendar si ne upa predolgo čakati, saj bi jo lahko kdo vprašal, čemu postopa okrog postaje in kam je namenjena. Nekaj potnikov, ki so se pripeljali z njo, že vlačijo svoje torbe in bisage navzdol. To so zvečine ženske, same dovolj obremenjene s kakšnim prepotrebним tovorom za svoje družine, od njih ne more pričakovati, da bi ji pomagale. Trije ali štirje nemški vojaki, ki so prvi poskakali z vlaka, so že čez most – teh se ji ni treba več bati. Vseeno pa se ji zdi, da mora pohiteti, naj stane, kar hoče – in dokazati sebi in teti, da zmore. Sicer pa se tudi že dela mrak in rada bi še nocoj prišla čez Domínov rob, skalovje nad tesnijo, kjer so partizani pognali v zrak del magistrale. Samo da pride čezenj, v zavetje osvobojenega ozemlja.

Voznik, ki jo je tik pred mostom pobral v kabino tovornjaka, se ni mogel načuditi, da tak drobiž s tako težkim kovčkom krevsa sam po svetu, in to sredi vojne, ko se ne ve, od kod te lahko zadene. Ker kovčka ni mogla dvigniti, se je spretno preložil na desni sedež, ne da bi izključil motor, potegnil gor prtljago in potem še dekletce, kar scela, saj tudi visoke stopnice ni zmogla. "Naprej ne morem," je po dobrih petnajstih kilometrih do Slapa opravičujoče se rekel. "Pa srečno hodi do svojih, boš že kako prišla čez."

In ji z zarotniškim nasmehom dal vedeti, da je razumel, kam hoče. Saj jo je lahko prepoznal že po govorici, trdi in odsekani, ki še malo ni podobna spevnemu slaparsko tolminskemu narečju z dolgimi *aji*, zaokroženimi *oji* in zategnjenimi *oji*, ki nikoli niso samo *oji* ali *iji*, kakor na Cerkljanskem, ampak jih zmeraj uvaja mehčalec *j*, da postane belo vino *bjelo vino* in sredo *srjeda*. Najbrž bo zavil do zadnjih vaških hiš proti Šentviški gori, pomisli, stoječ na robu ceste s kovčkom ob nogah. Potem pomisli še, da doživi na Šentviški planoti belo vino nenadoma smešen preobrat v *vjela bina*, to je precej daleč od idrijsko-cerkljanskega *bilu uina*. In si ne more kaj, da se ne bi, kljub tragičnemu položaju, v sebi nasmejala ob spominu na šentviškogorsko popevčico o vinu, to pot v množini – o vinih, ki so jo nekoč na Reki, tega je že dolgo, popevali pod oleandri: "Oj, binca, binca, binca rumena, ha, ha!" In je imela mama solzne oči od veselja in se je očetu iskriilo v zenicah, ko je iz uvodne kitice – "Kdor hoče Binca bit', ta mora binca pit', ker Bince so use na bince vajene," z violinsko spremljavo prehajal v kadenco refrena.

S težiščem telesa na levi, z majhno platneno torbo, ki ji na širokem traku visi z desnega ramena čez prsni koš in ji opleta po levem kolku, z levico, dvignjeno vstran, kakor da bi iskala pomoči pri angelcih ali komer koli že tam zgoraj, se z naglimi koraki zaganja k mostiču nad vaškim potokom. Kraj pozna, nekajkrat se je že vozila tod s kolesom, kadar je šla z mamó v Tolmin, vendar je bil takrat videti manjši. Redke, skoraj mestne hiše ob cesti in za njimi vrtovi in kmečka poslopja, gostilnica, garaža, lopa, nekdanja mehanična delavnica, vse je znano, samo da se je pot nesrečno podaljšala. Ozira se naokrog, če bi morda lahko koga prosila za pomoč, toda vas je nekako izumrla, hiše so zaprte kakor trdnjave, na cesti ni nikogar. Grabi jo čuden strah pred to mrtvo vasjo, čeprav nekje muka živina in se nekaj psóv podi med hišami. To je tišina pred nevihto, pomisli, ljudje morajo nekaj vedeti, samo kdaj in od kod? Predvsem pa od koga? Slap je vendar na tej strani Domínove soteske, nikogaršnja zemlja, prav gotovo pa bolj nemška kot osvobojena. Ko začne pokati, nagonsko pospeši korak, poskuša teči, pokanje postaja močnejše, od nekod z desne: puške in ročne brzostrelke ... spredaj ali zadaj? Ne more naprej, sredi mostu spusti kovček na tla in sede nanj, vseeno ji je, samo kovčka ne namerava zapustiti. "Umika ni, umika ni," ji gre skozi možgane, "zmagati moramo, ali umreti." Torej

se bo končalo tukaj. Tudi tako je prav. Udrejo se ji solze, hipoma ji namočijo obraz, začudena zasliši svoj lastni glasni jok, čudno, že leto in dan ni na glas ihtela. Sključi se v dve gubi, si zakrije obraz z rokama, pokuka skozi prste, proti njej teče ženska v dolgem črnem krilu in s črno ruto, poveznjeno čez čelo na oči, da je komaj videti zenici med rjavimi gubami obraza, maha z rokami in nekaj vpije. "Hitro za mano," ukaže, "Nemci!" Ženska pograbi kovček in teče pred njo med poslopja. Silovito vdreta v hladno, široko vežo kmečke hiše.

"Moji so vsi leteli v grmovje," reče ženska. S strani kukata skozi majhno okno "hiše", ki ga napol zakrivajo listi kraljeve begonije, v glasu rešiteljice je čutiti tesnobo, od nje veje duh po strahu, znan, moker vonj, ki spominja na vzduh glena ob robu počasnega toka vode v rečnem rokavu, smrad gnilega mahu in potopljenih odmrlih drobnih organizmov, polžkov in ameb, vretja razpadlega listja, trohnenja umirajočega stvarstva. "Nocoj boš prespala pri meni," reče rešiteljica – Mati. Povsod na svojih petlarskih potih srečuje take ženice, turobne, v črnino odete matere, garaške in same. "Jutri bomo pa že videli." Potem doda, da jo bo po nevarni stopničasti stezici čez Rob prav gotovo popeljal njen najmlajši sin, njenih let, starejši so kdove kje v gošči ali pa pri "naših zaveznikih" kje na jugu, morda v Afriki. "Sama ne boš zmogla s tem kovčkom," pridene in nezaupljivo premeri paralelopiped za vrati. "Še Slavko bo težko," premišljuje na glas, "če bo zjutraj sploh še živ." "Kadar grem na Gorenjsko, nosim nahrbtnik," reče Dominka, "ampak tam ni nevarnosti, da bi me zato imeli za partizanko." Pomisli, da je vijugasta steza od Novakov naprej proti Davči še težja in samotnejša, da so v snegu poti komaj vidne in da jo kdaj pa kdaj pri vračanju iz Češnjice ubere kar počez čez celec navpično navzgor, v upanju, da bo ujela pravo smer in naletela na nadaljevanje poti čez sedlo. Sicer pa prav tako sedi na robu osamelega senika, edinega, ki ga pozna in ki ji pove, da je na pravi poti, si diha v dlani in išče uši za robom plaščka, da bi se vsaj za silo otrebila belih živalic. Še teže je kot tukaj, ker je zmeraj sama, ves dan, od jutra do večera, in ker ima premrle roke in pordela lica od strupenega mraza. "Samo hudo je, kadar začne padati sneg," reče in pomisli: Posebno še, če ga je že spodaj za dober meter.

"Zakaj pa te mama pusti na tako pot?" se začudi kmetica. "Že razumem, da ste lačni, a tega vseeno ne bi smela." "Kdo pa naj bi šel?" reče Dominka

in samogibno počepne k stenski klopi pod oknom, ko počí nekje v bližini. Vendar se glavnina napadalcev očitno že oddaljuje. Zdaj prečesavajo gozd, pomisli in v sebi pomoli k bogu, da ne bi koga našli, da le ne bi koga našli in mu potem odsekali glavo, da le ne bi koga zažgali ali ga pred smrtjo kako drugače pohabili. Če že, moli, naj ga zadene krogla naravnost v srce, da bo smrt vsaj čista. Potem bo ženska Mati res jokala in žalovala za njim do konca svojih dni, ampak ustreljenemu bo le prihranjeno predsmrtno trpljenje, telesno ali duševno. Ženska, ki se je tudi sama sklonila in se s komolci naslonila na klop, najbrž prebere njene misli in reče, da se njeni in vsi drugi iz vasi znajo dobro skriti, "... če so le prišli do tiste luknje". In potem še reče, da je to kar dobro, ker ni slišati psov. Kdo ve, zakaj šepetata, pomisli Dominka, šepetata in sikata v kratkih, pretrganih stavkih. Od strahu ima noge in roke, predvsem roke, mravljinčaste in gotovo so ji od ramen navzdol bunčice na koži izstopile od srha, ta jo zdaj ščemi, kakor da bi jo kdo oplazil s koprivo. Kakšna sreča, se ji še plete po glavi, da na tej poti vsaj ne nosi s seboj uši. In se spomni, kako ji je v Češnjici, ko je s starši in mlajšo sestro partizana Staneta sedela pri kosilu in zajemala sok iz sklede na mizi, pri tem pa skrbno pazila, da ne bi naenkrat pograbila preveč ocvirkov, ki so bili v mlakici maščobe enakomerno potreseni po sredini gostega belega močnika, pogled splaval navzdol po telesu, iščoč razloge za večni srbež, in je v svojo grozo zagledala belo živalco, ki je veselo merila pot čez njeno volneno jopo na prsih, od desne na levo, lepo počez, kakor na obhodu straže. In kako si ni upala povedati, da je prinesla s sabo – gotovo iz senika ob poti – te strašne smrdljive gnusobe. Šele naslednji dan, ko se je vračala, ji je, sedeči v senu v odprtini senika prišlo do zavesti, da jih je gotovo pustila cele trume v postelji, v kateri je prespala deset dni, in jo je postalo sram, da za nesrečo ni povedala Francki, Stanetovi sestri, komaj kaj starejši od nje. Kako neumno, si je rekla, Francka bi jo prav gotovo očedila, razkužila bi posteljo in prekuhala obleke. Prav neumno, da je mislila, da bo mrgolazen lahko odnesla nazaj na senik pa v Cerkno in potem v velik bencinski sod z vrelo vodo, ki so jo dan za dnevom podkuhávali na travniku za nekdanjimi oficirskimi stanovanjskimi bloki pri kasarnah.

"Ne glej dol," reče Slavko, "in oprijemlji se korenin." Kovček drži v desnici in se s celim telesom nagiba v strmino bukovega gozda, katerega

drevesa, spodjedena zaradi steptane steze, imajo od pogostih neviht sprane in razgaljene korenine; ponekod, kjer ni dreves in korenin, pa grabi za skalnatimi izboklinami. Dominka ga gleda v pete in pobira za njim stopinje, oponaša njegovo oprijemanje in skuša držati ravnotežje na kozji stezi. Toda tam, kjer je treba stopiti korak ali dva navzdol, si ne more kaj, da ne bi pogledala v prepad, globina jo nezadržno privlači. Stena pod njo pada navpično v vrtoglavo globel, Idrijca na dnu je videti kot srebrn potok, v jutranjem jesenskem soncu je pobočje na njenem levem bregu vse v rjasto rdečih in bledozelenih barvah, polkrožne ploskve proda ob njenih bregovih se belijo med okljuki utesnjene, deroče vode, njeno šumenje odmeva v višino in pripoveduje o njeni starčevski neobčutljivosti. Po milijonih let, kar teče tod – sprva v višini Domínovega roba in jame Divjih bab nad Reko, kjer so v prejšnjih časih našli nekaj kôsti podobnega in odtlej pravijo, da so gori živele divje babe, velike in debele, ki so vlivale strah naključnim napadalcem, jih nemara pobile in pojedle za večerjo – je videti samozadostno neprizadeta in zaverovana v dolbenje svoje struge, ne meneč se za tegobe ljudi. Ko bi le lahko bila reka! – pomisli Dominka in sunkovito trzne z obrazom k skali pod šentviškogorskim gozdom; v drobcu sekunde se ji zazdi, da bo strmoglavila v brežno, zagleda svoje telo, kako pada, začuti kamen v drobovju, se v hipu ove, da noče pasti, in se previdno, samo z levico oprime žilave vrvi, ki se vijuga iz zemlje – trdne, na obeh koncih v razpoko vraščene koreninske kljuke. V kosteh začuti gomazenje, spomin na padec pred šestimi leti (sedmimi? petimi? v prejšnjem stoletju?), na valjanje čez parobke, ko je v presledkih lahko videla modrino neba in zelenino trave, da je svet neenakomerno mežikal, kakor na filmu, ki ga je nekoč skupaj z Mili gledala v Anhovem: zgodbo (ljubezensko?) z naslovom "Zvezde gledajo z neba", v uvodniku *film luce* pa si je Duce med dolgim govorom z lopatasto dlanjo pometal obraz od čela k bradi in se vmes bedasto kremžil, pozneje pa ga je Mili na veselje starih in mladih še mesece izvrstno oponašala, izvajala nemo pantomimo in izpod drseče dlani odkrivala grdo spako s spodvihano spodnjo ustnico glavnega moža osovražene države.

Še zdaj čuti udarce na kolkih, kolenih in komolcih, na trtici, v ramenih in lopaticah. Ali imajo tudi kosti spomin? Spomni se bobnenja v glavi in praznjenja podlobanjskega prostora, prav ničesar pa ne ve o tem, da bi kričala, kakor so ji bili povedali, in tudi komaj verjame, da je bilo res

tako, zagotovo pa ve, da se ji je zdelo pozneje domala smešno, kako malo prostora je med biti in ne biti, komaj za korak, kako igrivo se je kotalila in odskakovala in niti čutila ni, kdaj si je obdrsala koleno, piščal in laket, si porezala dlani v poskusu, da bi se ujela za dolgo stebličje resja na vzboklinah; in kako ji je bilo pravzaprav skoraj žal, da se je morala nazadnje zbuditi v ta strogi statični svet, kjer ne moreš lebdeti v menjavi bleščavo belih in črnkasto smaragdnh okenc z razgledom v panoptikum zemlja-zrak. Po prebujenju je začudeno zrla v znane obraze nad sabo in potem so jo sošolci in sestre dvignili na noge, da je zaškrpalo. Seveda imajo tudi kosti spomin, precizen, koščen, gladek in suh. Kadar se spomnijo kosti, zareže in zazoblje, zavrta in klenkne.

Potem gre pot strmo in stopničasto navzdol in še navzdol, Slavko reče, da na tej strani ne bo nič manj težko zanje, če ne bo našla kakšne pomoči. "Sicer pa je prva domačija kar blizu, malo za prvim večjim ovinkom," jo še potolaži, ko postavi kovček na gruč ob podaljšane bankine, ki stojijo v vrsti ob robu ceste na nevarnejših in bolj prepadnih mestih in delajo – beli in kamniti – lepo figuro, ob vrsti navadnih, enojnih, iz cementa, prebarvanih v belo in s črnim pasom v višini kolen. Meri jo z zaskrbljenim pogledom v priprtih očeh z bledikastimi trepalnicami, svetlo rjasti lasje mu v čopu padajo na levo sence, na drugi strani glave pa mu štrlijo v zrak, da je podoben mlademu, pravkar skópanemu ježu. "Hvala," reče Dominka, "veliko si naredil zame." "Le karjole ti nisem mogel prepeljati čez," reče s humornim podtonom, "če bi jo bil spravil na to stran, bi škatlo lahko kar odpeljala do svojega devetega korpusa." "Je že dobro," reče Dominka, "tudi tako bo šlo," in pomisli, da je gotovo še daleč do stópniškega mostu čez Idrijco za Vrhovo, kjer bo imela nekaj upanja, da bo pripeljal mimo partizanski kamion, se prizibala kmetica s cizo ali pa prilomastil deček s samokolnico, kakor Slavko Jež. Spet sede na kovček, v tesni je temnosivo, stene proti zahodu so bleda sepija in dihaajo hlad, kakor da bi že spet padal mrak. Premišljuje, ali naj pusti kovček ob dolgem bankinu in gre peš do prve hiše ali pa naj ... Ne zajoče, le zasmili se za hip sama sebi in čez čas dvigne svoje dragoceno brašno.